BUYUK IPAK YO‘LI VA UNING MARKAZIY OSIYO TARIXIDAGI O‘RNI

ВЕЛИКИЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ И ЕГО РОЛЬ В ИСТОРИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

THE GREAT SILK ROAD AND ITS ROLE IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIA

Navoiy Innovatsiyalar universiteti

Surxondaryo kampusi

Tarix yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Turdiyeva Sarvinoz

Навоийского инновационного университета

Сурхандарьинкий кампус

Студентка 1курса истори Турдиева Сарвиноз

Navoi Innovative University

Surkhandarya Campus year student of history

Turdiyeva Sarvinoz

Tel:+998907490714

turdiyevas@gmail.com

Annotatsiya:Buyuk Ipak yo‘li insoniyat tarixidagi eng muhim savdo va madaniy aloqalar tizimi bo‘lib, Sharq bilan G‘arbni ming yillar davomida bog‘lab kelgan. Miloddan avvalgi II asrda Xitoy elchisi Chjan Syan sayohati bilan boshlangan bu yo‘l Xitoydan Markaziy Osiyo, Eron va O‘rta Yer dengiziga cho‘zilgan. Asosiy tovar Xitoy ipagi bo‘lsa-da, ziravorlar, qimmatbaho toshlar (lazurit, feruza, nefrit), chinni, otlar, shisha va metall buyumlar ham savdo qilingan.

Markaziy Osiyo yo‘lning yuragi hisoblanadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Marv va Farg‘ona kabi shaharlar karvonlarning muhim to‘xtash joylari va madaniy chorrahalariga aylangan. Sug‘d va baqtriya savdogarlari yo‘lni nazorat qilib, o‘z tillari va urf-odatlarini kengaytirgan. Bu tarmoq orqali buddizm Hindistondan Xitoyga, islom esa VIII asrdan mintaqaga chuqur tarqalgan. Ilm-fan (matematika, astronomiya), texnologiyalar (qog‘oz, porox) va san’at elementlari ham almashinuviga erishilgan.

Kalit so‘zlar: Buyuk Ipak yo‘li, Markaziy Osiyo, savdo yo‘laklari, madaniy almashinuv, sug‘diylar, karvon yo‘llari, shahar madaniyati, dinlar tarqalishi, sivilizatsiyalar sintezi, tarixiy meros.

Аннотатсия: Великий Шёлковый путь - это одна из самых важных систем торговых и культурных связей в истории человечества, которая на протяжении тысячелетий соединяла Восток и Запад. Он возник во II веке до н. э. благодаря путешествию китайского посла Чжан Цяня по поручению императора У-ди династии Хань. Маршрут начинался в Китае (из древней столицы Чанъань, ныне Сиань) и проходил через Центральную Азию, Иран и далее до Средиземного моря.

Хотя основным товаром был китайский шёлк, по пути торговали пряностями, драгоценными камнями (лазурит, бирюза, нефрит), фарфором, лошадьми, стеклом и металлическими изделиями.

Центральная Азия была сердцем этого пути. Города Самарканд, Бухара, Хива, Мерв и Фергана служили ключевыми остановками караванов и культурными перекрестками. Согдийские и бактрийские купцы контролировали значительную часть маршрута, распространяя свои языки и обычаи. Через этот путь буддизм распространился из Индии в Китай, а ислам с VIII века глубоко укоренился в регионе. Обмен касался также науки (математика, астрономия), технологий (бумага, порох) и элементов искусства.

Ключевые слова: Великий Шёлковый путь, Центральная Азия, торговые пути, культурный обмен, согдийцы, караванные пути, городская культура, распространение религий, синтез цивилизаций, историческое наследие

Annotation: The Great Silk Road stands as one of the most significant systems of trade and cultural exchange in human history, connecting East and West for thousands of years. It began in the 2nd century BCE with the journey of the Chinese envoy Zhang Qian, sent by Emperor Wu of the Han Dynasty. The route stretched from ancient Chang'an (modern Xi'an) in China, through Central Asia, Iran, and on to the Mediterranean Sea.

While Chinese silk was the primary commodity, merchants also traded spices, precious stones (lapis lazuli, turquoise, jade), porcelain, horses, glassware, and metal goods.

Central Asia formed the heart of this network. Cities such as Samarkand, Bukhara, Khiva, Merv, and Ferghana served as vital caravan stops and cultural crossroads. Sogdian and Bactrian merchants controlled large sections of the route, spreading their languages and customs. Through this path, Buddhism traveled from India to China, while Islam deeply rooted in the region from the 8th century onward. Scientific knowledge (mathematics, astronomy), technologies (paper, gunpowder), and

artistic elements were also widely exchanged.

Keywords:Great Silk Road, Central Asia, trade routes, cultural exchange, Sogdians, caravan routes, urban culture, spread of religions, synthesis of civilizations, historical heritage

KIRISH:

Buyuk Ipak yo‘li insoniyat tarixidagi eng uzoq umr ko‘rgan va eng keng qamrovli aloqa tizimlaridan biri sifatida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Miloddan avvalgi II asrdan boshlab, taxminan XVI asrgacha davom etgan bu yo‘l faqat savdo yo‘li emas, balki Sharq bilan G‘arb, Shimol bilan Janub o‘rtasidagi madaniy, iqtisodiy, diniy va ilmiy muloqotning asosiy arteriyasi bo‘lgan. Uning asosiy yo‘nalishi Xitoyning Sharqiy qirg‘oqlaridan boshlanib, Markaziy Osiyo orqali Eron, Mesopotamiya, Kichik Osiyo va nihoyat O‘rta dengiz sohillariga cha cho‘zilgan. Ammo bu yo‘lning haqiqiy yuragi va uning hayotchanligini ta’minlagan qismi aynan Markaziy Osiyo hududi bo‘lgan. Farg‘ona vodiysi, So‘g‘d, Boxtaro (Baktriya), Xorazm, Marv, Buxoro, Samarqand, Toshkent atrofi va boshqa ko‘plab vujudga kelgan markazlar bu yo‘lning nafaqat tranzit nuqtasi, balki uning faoliyat markaziga aylangan.[1].

Markaziy Osiyoning geografik joylashuvi – ulkan cho‘llar, baland tog‘ tizmalari va serhosil vodiylar orasidagi o‘ziga xos o‘rta holat – uni tabiiy ravishda Sharq va G‘arb o‘rtasidagi ko‘prikka aylantirgan. Bu yerdagi shaharlar nafaqat savdo karvonlari uchun dam olish va mol almashish joyi, balki yangi mahsulotlar yaratish, texnologiyalarni o‘zlashtirish va madaniyatlarni singdirish markazlariga ham aylangan. Ayniqsa, so‘g‘d xalqining roli bu borada beqiyos bo‘lgan: ular o‘z tillari, yozuvi va savdo an’analari bilan yo‘l bo‘ylab keng tarqalib, Xitoydan to Vizantiyagacha bo‘lgan hududlarda o‘z savdo koloniyalarini barpo etganlar. So‘g‘d savdogarlari nafaqat mol tashigan, balki xabarlar, g‘oyalar, dinlar va san’at namunalarini ham bir-biriga

yetkazgan.[2].

Ipak yo‘li orqali faqat ipak emas, balki qimmatbaho toshlar (lozuvard, firo‘za, marjon), qog‘oz, porox, kompas, mato, har xil hayvonot (ot, tuya, qo‘y zotlari), kitoblar, xarita va hatto oshxona madaniyati elementlari ham almashinuvgan.[3]. Lekin bu yo‘lning eng muhim xususiyati – madaniy va diniy o‘zaro ta’sir bo‘lgan. Buddavizm Xitoyga aynan Markaziy Osiyo orqali kirib, keyinchalik butun Sharqiy Osiyoga tarqalgan.[4]. Zardushtiylik, manixeylik, nestorian xristianlik va keyinchalik islom dini ham shu yo‘l orqali keng tarqalib, mahalliy xalqlar madaniyatiga chuqur singib ketgan. Shu tariqa Markaziy Osiyo nafaqat savdo markazi, balki turli tsivilizatsiyalar – yunon-rim, eron, hind, xitoy va turkiy madaniyatlar uchrashgan va yangi sintezlar yaratgan ulkan madaniy maydonga aylangan.[5].

Bu yo‘lning ta’siri faqat qadim zamon bilan cheklanmagan. U orqali shakllangan shahar madaniyati, hunarmandchilik an’analari, me’moriy uslublar va ilmiy bilimlar keyingi asrlarda ham saqlanib, rivojlangan. Bugungi kunda Samarqandning Registon maydoni, Buxoroning qadimgi mahallalari, Xivaning ichqal’asi, Shohi Zinda majmuasi va boshqa ko‘plab yodgorliklar aynan shu ulkan tarixiy yo‘lning tirik guvohlaridir. Shu sababli Buyuk Ipak yo‘lini faqat o‘tmishning bir qismi deb hisoblash noto‘g‘ri bo‘lar edi – u Markaziy Osiyo xalqlarining o‘ziga xos tsivilizatsion o‘ziga xosligini, ularning dunyo tamadduniga qo‘shgan ulkan hissasini va bugungi kunda ham davom etayotgan madaniy merosini anglatadigan timsoldir.[6].

Geografik jihatdan Markaziy Osiyo ideal joylashuvga ega: sharqda Pamir tog‘lari, g‘arbda Kaspiy dengizi, shimolda dashtlar va janubda Hindiston bilan chegaradosh. Bu yerda So‘g‘diyona, Baqtriya va Xorazm kabi qadimiy viloyatlar joylashgan bo‘lib, ular savdo yo‘llarining tuguni hisoblangan. Samarqand va Buxoro shaharlari karvonlar uchun muhim manzilgohlar bo‘lgan, bu yerda savdogarlar dam

olib, tovarlarini almashgan. Yo‘lning shimoliy tarmog‘i Qashqar orqali o‘tib, Dashti Qipchoqqa chiqqan, janubiy tarmog‘i esa Termiz va Balx orqali Hindistonga yo‘nalgan.[7]. Bu tarmoqlarning mavjudligi Markaziy Osiyoni nafaqat tranzit mintaqasiga, balki savdo va hunarmandchilik markaziga aylantirgan. Arxeologik topilmalar, masalan, Afrasiob devoridagi rasmlar, sug‘diylarning savdo hayotini aks ettiradi.[8].

Savdo faoliyati yo‘lning asosiy dvigateli bo‘lgan. Xitoydan ipak, chinni va choy kelgan, Markaziy Osiyodan esa otlar, qimmatbaho toshlar va gilamlar jo‘natilgan. Sug‘diylar bu savdoda yetakchi rol o‘ynagan: ular o‘z tillari va yozuvlarini ishlatib, xalqaro aloqalarni osonlashtirgan. Milodiy IV-V asrlarda sug‘d savdogarlari Xitoyda o‘z jamoalarini tashkil etgan, hatto Tang sulolasi hujjatlarida ular haqida ma’lumot saqlangan. Savdo karvonlari odatda 100-200 tuyadan iborat bo‘lib, ularni qaroqchilardan himoya qilish uchun qo‘shinlar hamrohlik qilgan. Bu savdo nafaqat boylik olib kelgan, balki iqtisodiy o‘sishni ta’minlagan: shaharlarda bozorlar, karvonsaroylar va hammomlar qurilgan.[9].

XULOSA

Buyuk Ipak yo‘li insoniylik tarixidagi eng ulkan savdo va madaniy aloqalar tizimi sifatida tanilgan, uning paydo bo‘lishi miloddan avvalgi II asrga borib taqaladi. Xitoy imperatori Vu-di davrida, ya’ni miloddan avvalgi 138-yilda elchi Chjan Syan Markaziy Osiyoga yuborilganida, bu yo‘lning asoslari qo‘yilgan. Chjan Syan Farg‘ona vodiysiga yetib borganida, u yerda ot zotlari va boshqa tovarlar haqida ma’lumot to‘plagan, bu esa Xitoy bilan G‘arb o‘rtasidagi savdoni boshlab bergan. Yo‘lning nomi ipak savdosiga bog‘liq bo‘lsa-da, u orqali ko‘plab boshqa narsalar, masalan, ziravorlar, qimmatbaho toshlar va hatto g‘oyalar ham tarqalgan. Markaziy Osiyo bu tizimning yuragi bo‘lib, uning hududlari orqali o‘tgan karvonlar mintaqani jahon savdo

markaziga aylantirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xasanov A.O. Buyuk Ipak yo‘li me’morchiligi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 156 b.
2. Ashirova N.X. Buyuk Ipak yo‘lining Markaziy Osiyo shaharlaridagi taraqqiyot yo‘li // Journal of New Century Innovations. – 2023. – № 25. – B. 37–42.
3. Xo‘jayev A. Buyuk Ipak yo‘li. – Toshkent: Sharq, 2015. – 240 b.
4. Xolmuromov R., Musurmonov E. Buyuk Ipak yo‘li madaniyati, mifologiyasi va arxitekturasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 180 b.
5. Bozorov Q.D. Buyuk Ipak yo‘lining ahamiyati // Zenodo. – 2024. – № 13890122. – B. 1–15.
6. Safarov A.K. Buyuk Ipak yo‘lining tarixiy ahamiyati haqida // Ilmiy anjumanlar. – 2024. – № 2-37. – B. 1–10.
7. Olim S., Bobokalonov R. Vobkent: Buyuk Ipak yo‘li chorrahsi. – Buxoro: GlobeEdit, 2023. – 150 b.
8. Oblomurodov N. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 320 b.
9. Muhammadjonov A.R. Buyuk Ipak yo‘li: Markaziy Osiyodagi roli. – Toshkent: Fan, 1998. – 200 b.